

ks. dr hab. Sławomir Pawłowski SAC, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii
ORCID: 0000-0003-4918-0658

Lublin, 2021.09.17

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Mgr. **Szymona Krzysztofa Ciećko**, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Andrzeja Perzyńskiego pt. ***Przesłanki trynitarne antropologii Giuseppe Marii Zanghiego (1929-2015)***: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Teologiczny, Warszawa 2021, ss. 198 (kps.).

Z wielką radością należy przyjąć rozprawę poświęconą myśli Giuseppe Maria Zanghiego (1929-2015), którego dorobek nie został jeszcze w Polsce dostatecznie poznany i rozpowszechniony. Zainteresowania tego włoskiego myśliciela, związanego z Ruchem Focolare, pierwszego dyrektora przeglądu *Nuova Umanità*, sięgały od filozofii po teologię, od kultury po mistykę, od literatury po wiele innych form sztuki. Z uznaniem należy zatem przyjąć każdą, podjętą na gruncie polskim, próbę badań dorobku tego wybitnego uczonego.

I. Struktura rozprawy

Praca doktorska Szymona Krzysztofa Ciećko pt. *Przesłanki trynitarne antropologii Giuseppe Marii Zanghiego (1929-2015)* posiada następującą strukturę: strona tytułowa, spis treści (s. 2), wstęp (s. 3-29), cztery rozdziały (s. 30-181), wnioski i perspektywy (s. 182-185), bibliografia (s. 186-198).

Główny korpus praca składa się z trzech rozdziałów.

Pierwszy rozdział pt. *Trynitologia Giuseppe Marii Zanghiego* (s. 30-91) został poświęcony podstawowej dla teologii chrześcijańskiej nauce o Trójcy Świętej. Najpierw zreferowano, czym dla badanego autora jest „dar”, jako że można przyjąć, że w refleksji Zanghiego jest to kategoria kluczowa. Analiza tej kategorii została zestawiona z syntezą poglądów Zanghiego na temat miłości. Takie ujęcie problemu pozwoliło wypracować schemat koncepcyjny dla pozostałych części pracy: „podać – przyjąć – oddać” (s. 30-37).

Następnie omówiono zagadnienia związane z chrystologią, będącą dla włoskiego naukowca punktem wyjścia do całej teologii, zwłaszcza nauki o Trójcy Świętej. Jest to związane z tym, że Giuseppe Maria Zanghi włącza w swój system aksjomat fundamentalny Karla Rahnera, a więc zgadza się z postulatem, według którego Trójca Święta immanentna objawia się w historii zbawienia, która osiąga pełnię w Chrystusie (s. 40-63).

Pierwszy rozdział dysertacji zamyka refleksja na temat zależności pomiędzy trynitologią a protologią. Przedstawiono konsekwencje trynitologiczne dla nauki o stworzeniu, wychodząc od *creatio ex nihilo* jako tradycyjnej nauki Kościoła katolickiego, by następnie wyodrębnić przesłanki dzieła stworzenia, do których – według Zanghiego – zaliczają się: rozróżnienie Osób Trójcy („nie” relatywne w Trójcy), kenotyczność Bożego życia, które jest miłością oraz akt rodzicielski Ojca wraz z powrotem Logosu do Ojca (s. 64-91).

Drugi rozdział nosi tytuł *Antropologia Giuseppe Marii Zanghiego* (s. 92-145). Najpierw zostało omówione zagadnienie „uosobienia” człowieka. Refleksja ta ma za punkt wyjścia kenozę, do jakiej musi doprowadzić samego siebie człowiek: będąca ikoną natury Bożej natura ludzka objawia swoje bycie miłością poprzez swoją kenotyczność, czyli zdolność do ogołocenia, w osobie (s. 92-100).

Następnie przedstawiono poglądy Giuseppe Marii Zanghiego na temat indywiduum i osoby w kluczu chrystologicznym. Najpierw została zaprezentowana synteza ewolucji poglądów na badany temat, wychodząc od doktryny świętego Augustyna. Uwzględniono w przedłożonych rozważaniach problematykę rozróżnienia hipostazy i osoby. Zaaplikowano wreszcie całość do analiz, jakie czyni Zanghí, który wyróżnia indywiduum i osobę oraz postuluje ich rozumienie za pomocą kategorii daru, to jest wyrzeczenia, czyli transcendencji. W tym znaczeniu „osoba jest aktem transcendencji indywiduum”, a krańcem transcendencji indywiduum-człowieka może być tylko „coś” nadnaturalnego, poza ludzką naturą (s. 101-115).

W dalszej części rozdziału zaprezentowano nauczanie analizowanego autora na temat filozofii i teologii człowieka, które w jego kręgu nazywane jest antropologią trynitarną. Według Zanghiego, wydarzenie Wcielenia sprawiło, że można mówić o antropologii chrystologicznej, w której dostrzega się różnicę między indywiduum a osobą. Natomiast po Zmartwychwstaniu Chrystusa, można mówić o antropologii pneumatologicznej, w ramach której człowiek jest postrzegany w perspektywie dynamicznej, będąc doprowadzanym do pełni człowieczeństwa przez Ducha Świętego. Tak przedstawiona antropologia trynitarna jest nauką o człowieku prowadzoną w optyce jedności i rozróżnienia: jedności człowieka ze sobą samym w odróżnieniu od bliźniego, którzy razem winni być jednym z Chrystusem i w Nim (s. 117-120).

Osobną częścią drugiego rozdziału jest przedstawienie problematyki cierpienia w nauczaniu papieży i Giuseppe Marii Zanghiego (s. 120-145). Zanghí stara się analizować zagadnienie cierpienia za pomocą refleksji o Jezusie opuszczonym. Chrześcijańskie spojrzenie na cierpienie jest w ten sposób usytuowane w kontekście trynitologicznej ekonomii zbawienia. Autor dysertacji dodaje tutaj refleksję nad typologią „Adam – Chrystus, Nowy Adam”, wyłożoną w V rozdziale Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian.

Trzeci rozdział został poświęcony tematyce społecznej: *Spoleczeństwo w myśli Giuseppe Marii Zanghiego* (s. 146-181), bowiem trynitarna perspektywa antropologii sprawia, że każda osoba ludzka „jest sobą w komunii z innymi osobami” (s. 145).

Najpierw omówiono temat filozofii i teologii kultury. Jest to zagadnienie bardzo bliskie analizowanemu autorowi, któremu poświęcił wiele artykułów. Zaprezentowano refleksję Zanghiego na temat relacji pomiędzy wydarzeniem Jezusa Chrystusa, czyli Ewangelią, a kulturą, zwłaszcza tą zachodnią (europejską), która „narodziła się ze spotkania Objawienia judeochrześcijańskiego i geniuszu greckiego” (s. 147). Zdaniem omawianego autora, „wielkim kryzysem naszych czasów, na Zachodzie, jest rozłam między Ewangelią a kulturą” (s. 147). Przyjąwszy, że Ewangelia, nie tylko jest początkiem kultury zachodniej, lecz także jej światłem i osądem, można stwierdzić, że doszło do rozłamu „formy” i „materii” tejże kultury. W paradygmacie trynitarnym – w optyce jedności i rozróżnienia, która jest zgodnie z doktryną Giuseppe Marii Zanghiego najwłaściwszą dla chrześcijańskiego myślenia – kultura to wielość doprowadzona do jedności. Według włoskiego uczonego, zadaniem kultury chrześcijańskiej jest ukazywać we wszystkich bytach, a przede wszystkim w relacjach między tymi bytami, rzeczywistość trynitarną (s. 146-158).

Następnie została zaprezentowana myśl Giuseppe Marii Zanghiego odnosząca się do demokracji, która – jego zdaniem – jest jednym z największych odkryć kultury europejskiej. Na początku przedstawiono nauczanie Magisterium Kościoła, które zwraca uwagę na pozytywne strony demokracji, choć nie brak w nim swoistej krytyki tego ustroju. W dalszej części zreferowano nauczanie Giuseppe Marii Zanghiego, który analizował mankamenty współczesnego pojmowania demokracji (np. zagłuszenie sumienia, wykluczenie decyzyjne, wynaturzenie przyjaźni) i przedłożył teoretyczną jej podbudowę. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że Zanghi poszukuje sensu równości, która leży u podstaw współczesnej demokracji i definiuje tę równość jako miłość (s. 160-170).

Ostatni paragraf pracy został poświęcony rozważaniom eklezjologicznym Giuseppe Marii Zanghiego. Kościół, jego zdaniem, „jest Chrystusem działającym w świecie”, „nowym człowiekiem”, który narodził się z krzyża”, „objawioną komunią”, której Głową jest Chrystus. Według włoskiego uczonego, kategoria daru „jest urzeczywistniana poprzez wielorakie charyzmaty, których Duch Święty – *Donum* – udziela obficie członkom Mistycznego Ciała Chrystusa”. W ten sposób „To właśnie w Kościele – czerpiącym łaski z Opuszczenia na Krzyżu i Zmartwychwstania – objawiany jest Bóg Ojciec, a z Nim cała Trójca Święta – takimi, jakimi winni być ukazywani”. To wreszcie w łonie Kościoła-Matki dokonuje się odnowienie stworzenia (s. 172-181).

II. Ocena rozprawy

Osiągnięcia

Recenzent stwierdza, że praca niewątpliwie osiągnęła główny cel, którym była odpowiedź na następujące pytanie: „jak według Giuseppe Marii Zanghiego przyjęcie orędzia Jezusa Chrystusa, prowadzącego do przeformułowania myśli ontologicznej i postulowania tego, co analizowany autor określa mianem ontologii jedności i rozróżnienia, może wpływać na pojmowanie, kim jest człowiek” (s. 3).

Na drodze do osiągnięcia tego celu Doktorant wyodrębnił kluczowe pojęcia w systemie filozoficzno-teologicznym Giuseppe Marii Zanghiego i pokazał, na czym polega ich nowość. Do takich pojęć należą: byt, niebyt, Absolut, relacja, miłość.

Z całym przekonaniem należy stwierdzić, że praca ukazała, jak „dogmat trynitarny, który na ogół postrzegany jest jako bardzo abstrakcyjna wypowiedź mówiąca o Bogu *ad intra*, jawi się jako klucz hermeneutyczny, który determinuje rozumienie zarówno innych dogmatów, jak i sposobów postrzegania i interpretowania świata, a więc i człowieka” (s. 9).

Ponieważ Giuseppe Maria Zanghi nie jest myślicielem szerzej znanym w niewłoskojęzycznym środowisku naukowym, dlatego należy uznać, że niniejsza praca jest także zaprezentowaniem polskiemu środowisku teologicznemu i filozoficznemu dorobku tego włoskiego uczonego. Tym bardziej, że tylko niektóre z tekstów tego włoskiego autora zostały przetłumaczone na język polski. A to, że „ontologia trynitarna” nie jest tematyką szeroko dyskutowaną w polskim środowisku naukowym, potwierdziły przeprowadzone przez Doktoranta analizy katalogów wybranych bibliotek w Polsce oraz Google scholar (s. 9); do nielicznych w tym zakresie należą prace R. J. Woźniaka i J. P. Strumiłowskiego.

Doktorant jest świadomy etapów metodologicznych, koniecznych do osiągnięcia celów rozprawy. Dlatego deklaruje na wstępie, że „główną metodą badawczą będzie analiza danych źródłowych, na które składają się: (1) Tezy ontologii trynitarniej K. Hemmerlego, wybrane publikacje P. Cody czy L. Žáka; (2) publikacje Giuseppe Marii Zanghiego”. Przy czym analiza porównawcza materiału z punktu (1) „pozwoli zdefiniować, czym jest ontologia trynitarna, zwana przez Giuseppe Marię Zanghiego ontologią jedności i rozróżnienia”, natomiast analiza materiału z punktu (2) „pozwoli wyeksplikować rozumienie klasycznych pojęć z zakresu ontologii, odpowiedzieć na pytanie, czy system filozoficzno-teologiczny Giuseppe Marii Zanghiego wpisuje się w rozważania ontologii trynitarniej” (s. 12). Już na samym początku Doktorant wypracował schemat koncepcyjny „podać – przyjąć – oddać” (s. 30-37), ważny dla całej myśli Zanghiego. Recenzent zatem stwierdza, że główna metoda badawcza została zastosowana i przyniosła oczekiwane wyniki.

Doktorant stwierdził na zakończenie dysertacji, że nie może postrzegać swojego przedłożenia „jako definitywnego, a więc wyczerpującego myśl Giuseppe Marii Zanghiego” (s. 183). Jest to w pełni zrozumiałe, zwłaszcza gdy mamy do czynienia z pierwszą pracą doktorską na temat tego uczonego.

Na pochwałę zasługuje przedstawienie przez Doktoranta kilku krytycznych uwag odnośnie do systemu filozoficzno-teologicznego Giuseppe Marii Zanghiego. Dotyczą one braku odniesień do cnoty sprawiedliwości, czego niedostatek daje się odczuć zwłaszcza w refleksji włoskiego uczonego nad demokracją (s. 183n). Odnośnie do badań nad eklezjologią, Zanghí „zapomina, że trynitarna jedność Kościoła jest zdobywana i urzeczywistnia się również poprzez czynniki takie jak wiara, kult i zwierzchnictwo. Zwłaszcza ten ostatni czynnik jest zupełnie pominięty w jego analizach” (s. 184). Co więcej, w dyskusji nad filozofią bytu, która, zdaniem niektórych, „powinna przeformułować koncepcję bytu, a to dlatego, iż nie osiąga bytu-miłości, jakim jest Bóg”, Doktorant proponuje własne ujęcie: nie filozofię, ale „teologię bytu”. Stwierdza: „filozofia – jako nauka, której ostatecznym sędzią jest umysł – nie musi czerpać danych z objawienia chrześcijańskiego, w którym określa się Boga jako miłość. W mojej ocenie o wiele lepszym postulatem byłoby budowanie teologii bytu, to znaczy takiej refleksji nad strukturą bytu, która faktycznie wychodzi od refleksji nad elementami specyficznymi chrześcijańskimi – tajemnicą Trójcy Świętej” (s. 184). Recenzent przyznaje, że formułowanie uwag krytycznych wobec myśli badanego autora oraz wysuwanie naukowych postulatów metodologicznych świadczy o naukowej dojrzałości Doktoranta.

Treści zawarte w dysertacji są udokumentowane źródłowo. Przypisy (w liczbie 645) posiadają konsekwentnie stosowane zapis bibliograficzny. Wiele z nich, bardzo obszernych, zawiera pożyteczne wyjaśnienia i dopowiedzenia.

Bibliografia sporządzona czytelnie, z konsekwentnym zapisem bibliograficznym. Na uwagę zasługuje to, że wszystkie źródła (dzieła Giuseppe Marii Zanghiego w liczbie 36) są w języku włoskim, podobnie jak opracowania (w liczbie 4) o tym włoskim uczonym. Autor już we *Wstępie* uczciwie zaznacza, że tylko niektóre z tekstów Zanghiego zostały przetłumaczone na język polski w: C. Lubich [et al.], *Patrząc na wszystkie kwiaty: wybór tekstów teologicznych z dwumiesięcznika „Nuova Umanità”*, Fundacja Mariapoli, Kraków 1996.

Trzeba zauważyć, że Autor dysertacji wykazuje dużą orientację w zagadnieniach trynitologicznych, a zatem w refleksji na pojęciem „natury” i „osoby”, poczynawszy od św. Augustyna, Ojców Kapadockich czy Boecjusza (s. 101-109). Bogactwo przypisów zawartych na tych stronach budzi podziw.

Główna struktura pracy jest logiczna (z wyjątkiem § 3.1 o czym niżej), język komunikatywny, aczkolwiek dotyczy terminologii trudnej, która od czytelnika, nawet profesjonalnego, wymaga sporego wysiłku. Przechodzenie do kolejnych zagadnień ułatwiają zakończenia większości paragrafów.

Niedociągnięcia

Niedociągnięcia rozprawy są dużo mniejszej wagi, niż jej walory. Dotyczą one trzech spraw: fragmentu *Wstępu* (s. 14-25) oraz umiejscowienia i treści punktu § 3.1 (s. 120-144).

Liczący 27 stron *Wstęp* (s. 3-29) zawiera 11-stronnicowy fragment (s. 14-25) dotyczący definicji teologii, jej desygnatów, celów, a zwłaszcza metod. Zdaniem Recenzenta – niepotrzebnie. Doktorant nie powinien wywarzać otwartych drzwi, zaczynać wszystko *ab ovo*, ani powtarzać wielu twierdzeń znanych z podręczników. Na potrzeby pracy, na uzasadnienie przyjętych w dysertacji pojęć „teologia”, „teolog” oraz „Kościół”, wystarczył ostatni akapit s. 13, ewentualnie jeszcze drugi akapit s. 17, a na wyjaśnienie metody trzeci akapit s. 23 (od słów „W przedłożonej pracy...”). Dałoby to w sumie jedną (!) stronę.

Kolejny niedosyt budzi punkt § 3.1 pt. *Problematyka cierpienia w nauczaniu Papieży i w pismach G. M. Zanghiego* (s. 120-144). Najpierw jego umiejscowienie. W kompozycji prac naukowych przyjęła się zasada, że dany rozdział, jeśli się dzieli i ma podrozdziały czy podpunkty, to zawiera ich co najmniej dwa. W tym wypadku punkt § 3.1 jest jedynym punktem paragrafu § 3. I raczej nie jest to błąd numeracji, bo gdyby to miał być § 4, to wówczas § 3 miałby tylko 4 strony (s. 117-120). Ma się zatem wrażenie, że chodzi o jakiś ekskurs, ważny, ale jakby nie wiadomo było, gdzie go umieścić. Natomiast, wystarczyłoby cały § 3 *Antropologia trynitarna* podzielić inaczej (np. na § 3.1 *Antropologia chrystologiczna i pneumatologiczna* oraz na § 3.2 *Cierpienie w optyce trynitarniej*) albo nie dzielić, lecz dać mu inny tytuł (np. § 3 *Antropologia trynitarna i światło w cieniu Krzyża*, żeby posłużyć się językiem Zanghiego).

Także sama zawartość punktu § 3.1 pt. *Problematyka cierpienia w nauczaniu Papieży i w pismach G. M. Zanghiego* (s. 120-144) nasuwa uwagi krytyczne. Dlaczego aż 16 stron (s. 120-136) poświęcono nauczaniu papieży o cierpieniu? Oczywiście, jest ono ważne dla Magisterium Kościoła, piękne i aktualne, ale czy powinno zajmować aż tyle miejsca? Potem na poglądy Zanghiego Autor przeznaczają zaledwie jedną stronę (połowa s. 136 i połowa s. 137), aby przejść do omawiania myśli św. Pawła Apostoła na temat typologii Adam – Chrystus wyłożonej w V rozdziale Listu Do Rzymian (s. 137-140). Myśl Giuseppe Marii Zanghiego powraca dopiero na jedynej s. 141, aby znowu oddać pole implikacjom nauki św. Pawła na temat usprawiedliwienia (s. 142-144). W sumie poglądy Zanghiego na temat cierpienia zajmują w § 3.1 zaledwie dwie strony. Owszem, można tłumaczyć te zabiegi chęcią umieszczenia refleksji Zanghiego „w kontekście”, jak wcześniej w § 2 Autor uczynił to z refleksją nad na pojęciem „natury” i „osoby” (s. 101-109), tyle, że tam zrównoważył to prezentacją myśli włoskiego uczonego (s. 110-115).

III. Pytania do dyskusji

Jako problemy do dalszej dyskusji Recenzent chciałby się zapytać Doktoranta – jako specjalisty od myśli G. M. Zanghiego – o trzy kwestie.

1. Na s.158 dysertacji znajdujemy piękny cytat włoskiego uczonego, któremu Recenzent nie może się oprzeć, aby go przytoczyć:

(...) „to wszystko, co jest jeszcze «poza» Kościołem – świat, który oczekuje ewangelizacji, świat, który ze swymi wspaniałymi intuicjami o bóstwie i ze swoimi niekompletnościami [...] – jest już przez Chrystusa ukrzyżowanego i opuszczonego w jakimś sensie kulturą chrześcijańską, to jest kulturą, w której nie są jeszcze ujawnione siły zmartwychwstania, ale w której one dojrzewają, ponieważ Chrystus w opuszczeniu na krzyżu uczynił ją własną, ukrzyżował ją w sobie dla Zmartwychwstania”.

[G. M. Zanghi, *Vangelo e cultura. Una breve riflessione*, „Nouva Umanita”, 49 (1987) s. 15].

Recenzentowi przychodzi tutaj na myśl zaproponowany w dokumencie przygotowawczym XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów obraz nawrócenia Korneliusza, „człowieka przedsionka” (tzw. prozelyty bramy). Co na temat zadań Kościoła wobec „ludzi przedsionka”, ludzi ze „wspaniałymi intuicjami” ale i „ze swoimi niekompletnościami” powiedział kiedyś lub powiedziałaby dzisiaj Giuseppe Maria Zanghi?

2. Na s.175 dysertacji znajdujemy kolejną głęboką myśli Giuseppe Marii Zanghiego, że „po stronie Kościoła jedność musi być zachowana nie dla niemożliwej abstrakcyjności ani nie dla zredukowania wielu do *unum*, które *de facto* ich neguje, ale dla perychorezy chrześcijan jednego w drugim”. Co więcej o ekumenizmie, tak drogim dla Ruchu Focolare, powiedział kiedyś lub powiedziałaby dzisiaj Giuseppe Maria Zanghi?

IV. Wniosek końcowy

Mając na względzie przedstawione wyżej uwagi, ogólną i szczegółową ocenę dysertacji, stwierdzam, że praca Szymona Krzysztofa Ciećko pt. *Przesłanki trynitarne antropologii Giuseppe Marii Zanghiego (1929-2015)* odpowiada w całej pełni wymogom stawianym rozprawom doktorskim.

Wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego łącznie z publiczną obroną tej pracy.

ks. Sławomir Pawłowski SAC

/ks. dr hab. Sławomir Pawłowski SAC, prof. KUL/